

one činioce koji već po definiciji ostaju van sfere onoga što možemo razumeti, mada je, inače, znao da su ovi poslednji u najmanju ruku isto toliko važni kao i oni prvi.² Na taj način, Veber je drastično suzio sociološku perspektivu. U svoj kategorijalni aparat on nije uneo mnoge osnovne sociološke pojmove kojih je sam bio akutno svestan i koje je stalno upotrebljavao u svojim sociološkim proučavanjima. Isto tako, heuristička vrednost izvesnih pojmova koji su našli mesta u sistemu je sasvim problematična. Zbog toga se za Veberov pokušaj teško može reći da je bez mane. Ali to ne umanjuje njegov značaj. Uostalom, ni do dan-danas sociologija nije uspeła da stvori jedan sveobuhvatan pojmovnotcorijski sistem koji bi bio prihvatljiv u najširim profesionalnim razmerama, iako je u novije vreme bilo dosta pokušaja da se to postigne.

Pošto je u sociološkim krugovima široko rasprostranjeno mišljenje da Veberov kategorijalni aparat stoji pod značenjem sociološkog formalizma, trebalo bi, možda, podrobnije obrazložiti gledište koje je upravo izneto. Ali to ćemo učiniti posredno u narednim odeljcima, kad pređemo na izlaganje samog sistema. Na ovom mestu dovoljno je samo ukazati na uzroke koji su doveli do nesporazuma. Kako izgleda, nesporazumi u vezi s prirodom Veberovih teorijskih nastojanja potekli su iz dva razloga. S jedne strane, Veber je, očigledno, precenjivao važnost klasifikacijskog momenta u razvijanju sociološke teorije, a zanemarivao rad na hipotetičkom objašnjavanju raznih iskustvenih odnosa. On je pošao od društvenog delanja kao osnovne sociološke kategorije i nastojao je da tačno pojmovno odredi sve ostale složenije društvene oblike i tvorevine sistematskim uvođenjem relevantnih strukturnih činilaca. Time je svoj teorijski sistem doveo do ivice formalističkog shematizma. S druge strane, Veber je verovao da svi osnovni sociološki pojmovi imaju idealnotipski karakter. To je jedna od bitnih tačaka njegovog metodološkog programa. Za razliku od ostalih pojmova, idealni tipovi ne opisuju ono što stvarno postoji, već idealizuju pojedine aspekte ili delove stvarno postojećih pojava, to jest određuju prirodu izvesnih pojava na smisaono najadekvatniji način. Ova težnja

² Gotovo je neverovatno s kakvom je ležernošću on pomenuo ograničenost svog shvatanja o prirodi i zadacima sociologije. Vidi Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: J. C. B. Mohr/Paul Siebeck, 1921), str. 12.

da se svi sociološki pojmovi svedu na idealne tipove nanela je velike štete samoj stvari. Pored toga, upotreba idealnotipskog metoda je još više pojačala utisak da je Veberov kategorijalni aparat samo logička konstrukcija apstraktnih mogućnosti bez ikakvog konkretnog društveno-istorijskog sadržaja.

Međutim, obe pomenute okolnosti samo otežavaju pravilno razumevanje Veberovog pojmovno-teorijskog sistema. Nijedna od njih ne menja njegov logički status.

TIPOVI DRUŠTVENOG DELANJA

Žarišna tačka Veberovog teorijskog sistema je pojam društvenog delanja. To je pojam kojim on počinje svoja razmatranja, koji najčešće upotrebljava i na koji se uvek vraća. I to je sasvim razumljivo. Po Veberovom mišljenju,³ društveno delanje je osnovna jedinica sociološkog proučavanja, ono što sociologiju konstituiše kao nauku.

Pre svega, Veber pravi oštru razliku između delanja i ponašanja. Delanje je samo ono ponašanje koje ima neko značenje za onoga koji obavlja radnju. Drugim recima, delanje se razlikuje od ponašanja po tome što ima unutrašnju, subjektivnu stranu koju možemo razumeti. Inače, delanje obuhvata i propuštanje i trpljenje pored aktivnog činjenja. Društveno delanje je posebna vrsta delanja. Da bi se neko ponašanje moglo svrstati u kategoriju društvenog delanja moraju biti ispunjena dva uslova: 1) nosilac radnje, to jest onaj koji dela mora pridavati neko značenje svom delanju, i 2) nosilac radnje mora uzimati u obzir ponašanje drugih lica i smisaono orijentisati svoje delanje prema njemu. Pri tom je, naravno, nevažno ko su druga lica — poznati pojedinci ili neodređeno mnoštvo nepoznatih — i da li se uzima u obzir njihovo prošlo, sadašnje ili buduće ponašanje. Bitno je da tuđe ponašanje služi kao tačka smisaone orijentacije, a ne samo kao uzročna komponenta vlastitog delanja. Prema tome, van kategorije društvenog delanja ostaje ponašanje koje se orijentuje prema prirodi i prirodnom zbivanju, kao i čisto subjektivno doživljavanje, ukoliko pri tom ponašanje drugih ne igra ni-

³ *Ibidem*, str. 12.

kakvu ulogu. Ali na granici ove kategorije nalazi se i ponašanje pojedinaca u masi (takozvano »masovno ponašanje«), kao i podražavanje tuđeg ponašanja, jer između ponašanja i pripadništva masi obično nema nikakve smisaone veze, a podražavanje je najčešće čisto instinktivno po karakteru.

Nema nikakve sumnje da je u ovim uvodnim odredbama Veber jasno izneo svoje sociološko stanovište. Ono je vrlo jednostavno, ali i prilično jednostrano. Ova jednostranost je, doduše, delimično ublažena priznanjem da su i pojave bez značenja relevantne u sociološkom kontekstu, ukoliko se javljaju kao povod, uslov, proizvod, podsticaj ili prepreka društvenom delanju. Ali pošto se takve pojave ne mogu razumeti, one nužno ostaju na periferiji sociološkog interesovanja. Pa ipak, treba reći da Veberovo sociološko stanovište zasluži punu pažnju. U svojoj osnovi, ono je duboko antropološki promišljeno. Njime je Veber nedvosmisleno stavio do znanja dve stvari: 1) da sociologiju interesuje čovek u onome što je najdublje ljudsko u njemu, dakle kao biće koje je obdareno sposobnošću da svesno živi svoj život i da da smisao svetu koji ga okružuje, i 2) da veliki deo onoga što ljudi u svakodnevnom životu uzimaju kao nešto što se po sebi razume, u stvari, pretpostavlja izvesne smisaone sadržaje bez kojih ne može da funkcioniše. Na taj način, Veber je uspostavio čvrstu vezu između svog antropološkog i sociološkog shvaćanja.

Ali Veber nije ostao samo na uopštenom razmatranju društvenog delanja. Važan korak u razvijanju njegovog pojmovo-teprijskog sistema predstavlja tipologija društvenog delanja.⁴ U želji da što tačnije odredi predmet koji konstituiše sociologiju kao nauku, on razvrstava društveno delanje u četiri grupe. S obzirom na to koliko je unutrašnja, subjektivna strana u njemu izražena, društveno delanje može biti ciljno-racionalno, vrednosno-racionalno, afektivno i tradicionalno. Već sami nazivi nagoveštavaju sadržaj ovih kategorija. Ciljno-racionalno dela onaj koji bira najefikasnija sredstva za ostvarenje izvesnih ciljeva, ali vodi računa i o drugim mogućim ciljevima, to jest razmatra troškove koji se u konkretnom slučaju moraju podneti. Vrednosno-racionalno dela onaj koji veruje u apsolutnu vrednost nekog određenog oblika po-

našanja i teži ostvarenju jednog cilja radi njega samog i bez obzira na uspeh. Afektivno dela onaj koji se povodi za svojim strastima i duševnim raspoloženjima i smisao delanja nalazi u njemu samom a ne u postizanju nekog cilja van njega. Najzad, tradicionalno dela onaj koji se slepo drži ustaljenih navika, nezavisno od toga koliko to odgovara izmenjenim uslovima života. Po sebi se razume da ovi tipovi, kao i svi drugi pojmovi, imaju apstraktno-analitički karakter, što znači da se konkretno delanje nikad ne poklapa samo s jednim od njih, već najčešće predstavlja njihovu mešavinu.

Naravno, ova tipologija je daleko od toga da bude potpuna. To pada u oči već na prvi pogled. Kao što je i sam Veber istakao, ovde su uzeti u obzir samo osnovni tipovi društvenog delanja. I u tome nema ničeg što bi navodilo na sumnju. Sasvim je izvesno da iscrpno nabranje svih mogućnosti u ovoj oblasti ne bi značilo nikakav napredak: sistematsko razvrstavanje, ma kako grubo i nesavršeno, uvek ima prednost nad običnim gomilanjem inventarskih brojeva. Ali uprkos tome Veberova tipologija društvenog delanja zadaje velike teškoće. I pored toga što je njen logički osnov jasan, značenje pojedinih tipova je teško uhvatljivo.⁵ Ovo pogotovo ako se ostane na terenu čisto apstraktnih razmatranja. Stoga Veberove apstraktne formulacije ne možemo uzeti odvojeno; njih treba posmatrati u konkretnom sociološkom kontekstu.

Sto se tiče ciljno-racionalnog i vrednosno-racionalnog delanja, situacija je relativno jednostavna. Ovdje je reč o izvesnim oblicima delanja kod kojih idealni zahtevi ulaze u sastav same definicije. U osnovi, oba racionalna tipa delanja imaju idealnotipsko značenje. Iza ovih dveju kategorija stoje dva osnovna i bitno različita etička stanovišta — etika odgovornosti i etika čiste volje — koje smo opširno izložili u drugoj glavi. Mnogo je teže utvrditi šta Veber zapravo misli u pogledu preostala dva tipa delanja. Da je u oba slučaja reč o izvesnim oblicima ponašanja koji odstupaju od racionalnosti, stoji van svake sumnje. Ali veliko je pitanje da li se afektivno i tradicionalno delanje mogu izjednačiti s racionalnim tipovima delanja u metodološkom pogledu. Još bi se nekako i moglo uzeti da se tradicionalno delanje orijentiše prema nekim normativnim standardima, ali kategorija afektivnog dela-

⁴ *Ibidem*, str. 12—13.

⁵ Uz ovo i dalje, vidi Talcott Parsons, *op. dt.*, str. 643—649.

nja je, očigledne, lišena takvih elemenata. Stoga se s pravom možemo pitati da li je afektivno delanje uopšte trebalo uvrstiti u tipologiju društvenog delanja. Ovo utoliko pre što afektivno delanje ne igra gotovo nikakvu ulogu u Veberovim sociološkim proučavanjima. Možda bi najbolje bilo pretpostaviti da je afektivno delanje obična rezidualna kategorija koju je Veber uneo u svoju tipološku shemu delom zbog toga što je znao da su iracionalni činioci važna poluga stvarnog ljudskog ponašanja, a dekan i zbog toga što je smatrao da se i iracionalno ponašanje može razumeti kao i racionalno. Drukčije stvar stoji s tradicionalnim delanjem. Budući da pojam tradicionalizma zauzima važno mesto u Veberovim sociološkim proučavanjima, a ovo pitanje ćemo se vratiti kasnije. Zasad treba reći samo da pojam tradicionalnog delanja ima idealno-tipski status. U pitanju je jedan ideal o tome šta čovek treba da čini, a ne opis psihološkog mehanizma aktualnog ponašanja.

Nema potrebe da ovde u pojedinostima navodimo sve elemente Veberovog kategorijalnog sistema. Pomenimo još da je pojam društvenog odnosa jedna od vrlo važnih karika u njegovom razvijanju. Ovaj pojam je važan zbog toga što predstavlja most između pojedinačnih radnji i širih društvenih struktura. Pod društvenim odnosom Veber podrazumeva delanje većeg broja pojedinaca koje se uzajamno smisaono orijentiše i povezuje. Drugim recima, Veber tvrdi da se društveni odnos sastoji u uzajamnom povezivanju spoljašnjih radnji na osnovu odgovarajućih smisaonih sadržaja. Sve dok postoji verovatnoća da će se pojaviti određeni oblici smisaono orijentisanog delanja, postoji i društveni odnos. Kad ova verovatnoća padne na nulu, društveni odnos prestaje. Razume se, uzajamnost u društvenom odnosu ne mora biti potpuna. Dovoljno je da značenje koje partneri pridaju svom delanju bar približno odgovara onome što se očekuje. A to znači da odsustvo uzajamnosti na smisaonom planu ne povlači odmah za sobom i odsustvo uzajamne orijentacije delanja. Šta sve još uključuje u sebe pojam društvenog odnosa i kako pomoću njega Veber izgrađuje čitavu morfologiju društvenog sistema, videćemo u poslednjem odeljku ove glave.

MATERIJALNI INTERESI I NORMATIVNI POREDAK

Po svemu što je napred rečeno, može se s pravom zaključiti da je Veberovo shvatanje društva izrazito individualističko i nominalističko po karakteru. Ali mada društvo rasparčava na njegove sastojke i iskustveno polje sociološke analize ograničava na oblast društvenog delanja, Veber nije šlep za činjenice. Preko izdvojenih delova on se postepeno probija ka celini. Najvažniji korak u tom probijanju je upravo pred nama. Po Veberovom mišljenju, oblast društvenog delanja ima jedno važno svojstvo: u njoj vlada red, a ne kaos. Kao što u oblasti prirode možemo zapaziti izvesne pravilnosti u smenjivanju pojedinih događaja, tako možemo otkriti da i u društvu ima izvesnih postojanih i relativno nepromenljivih odnosa, to jest da se izvesna tipična značenja ponavljaju u delanju istih pojedinaca ili da se javljaju u delanju različitih pojedinaca.⁶ To je jedno od najelementarnijih društvenih iskustava. U isti mah, to je polazna tačka sociologije kao teorijske nauke. Usvojivši ovu osnovnu pretpostavku, Veber utire put sociološkom razmatranju. Jer u središtu sociološkog razmatranja stoji pitanje: otkud dolazi do toga da se društveno delanje javlja u trajnim i relativno nepromenljivim oblicima ili, drugim recima, koji su to činioci što uslovljavaju pravilnosti u društvenom životu?

Zanimljivo je da Veber pridaje izuzetnu važnost materijalnim interesima u uspostavljanju trajnih i postojanih društvenih oblika. Na prvi pogled, moglo bi se pomisliti da je Veberovo isticanje materijalnih interesa kao jednog od najvažnijih kanala društvene uzročnosti proizvoljno i nepromišljeno i da njegova konkretna sociološka proučavanja nimalo ne potvrđuju umesnost ovog teorijskog upozorenja. Međutim, stvari stoje sasvim drukčije. Nije to nikakva slučajnost što svoja teorijska razmatranja Veber započinje naglašavanjem važnosti materijalnih interesa. To je u velikoj meri u skladu s njegovim shvatanjem racionalnosti, kao i s tim kako je on stvarno proučavao društvene pojave. Pre bi se moglo reći da iznenađuje to što je u svom pojmovno-teorijskom sistemu Veber posvetio neuporedivo više pažnje razmatranju uloge idejnih činilaca u društvenom životu nego raščlanjavanju

⁶ Vidi gore str. 50